

Черниш А. Є.,

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри української літератури

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

СНОВИДНО-ГАЛЮЦИНАЦІЙНИЙ ДИСКУРС РОМАНУ С. ПРОЦЮКА «РУЙНУВАННЯ ЛЯЛЬКИ»

Анотація. У статті на матеріалі роману С. Процюка «Руйнування ляльки» осмислено сновидний і галюцинаційний дискурс, розлого представлений короткими безсюжетними снами, розлогими сюжетними сновізіями, галюцинаціями-снами. Сновидний простір роману виражає корпус несвідомого, таємничого, табуованого, що нуртує, розтлінює, деморалізує, помітно тривожить Івана та Анну Сороченків, Василя Величка. Патологічно хвора психічна система Василя Величка продукує галюцинації, що радше нагадують сновізії галюцинації, розлогі і сюжетні, увиразнені тактильними, слуховими й вісцеральними проявами. Вони засвідчують серйозні розлади психіки персонажа, сформовані ранньою дитячою травмою, образою на матір і Тамару, проблемами у комунікації, недолюбленістю. Корпус деструктивних почуттів у світоставленні та світосприйманні персонажа (спустошення, відчай, відречення, безсенсовість життя, відчуття непотрібності) спроектовано на патологію снів і галюцинацій, що демонструють його психози, божевілья, а згодом нюансують появу суїцидальних думок. Сновидний простір Івана та Анни Сороченків виражають песимістично-депресивні стани, у яких герої опинилися у силу різних обставин (сімейних, соціальних, політичних, національних). Вони засвідчують радше проблеми у психоемоційній сфері, аніж деструкції, неврози чи патології. Корпус сновізії Івана та Анни сигналізують про їхні внутрішні неузгодженості, тривоги, стреси, нереалізовані бажання, не вивільнений сексуальний потенціал. Сновидіння Івана Сороченка виражає його особіне відчуття Архе, зведено у романі до метафори колективної пам'яті, істинності, правдивості, спроектоване на відчуття національного осердя. Загалом сновізієно-галюцинаційний дискурс роману С. Процюка «Руйнування ляльки» присутньо не впливає на сюжетострій твору, однак вагомо формує пафос твору, його почуттєво-емоційну канву, демонструючи важливі для інтерпретації психоаналітичні орієнтири.

Ключові слова: сон, галюцинація, невроз, психоз, божевілья, деструкція.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сповнений сновидного дискурсу роман С. Процюка «Руйнування ляльки». Тривожно-депресивний пафос твору майстерно змодельовано неврозами, психозами, психічними патологіями, травмами, конфліктами, що їх автор сконструював не лише системою думок і вчинків персонажів, а й промовистим оніричним простором, що ґрунтовно додає штрихів до психічних портретів ключових героїв роману. У романі С. Процюка «Руйнування ляльки» онірика засвідчує проблеми з психікою персонажів, їхньою соціальною роллю, вдало проєктує систему думок і почуттів персонажів унаслідок міжособистісних конфліктів,

невдач, краху цінностей, а також виводить несвідомі страхи та загаєні образи героїв. Сновидіння у тексті формує своєрідну символічну квазідійсність, виказуючи страхи, підозри, потаємні і непристойні бажання. Відтак ставимо за *мету* – проаналізувати сні та галюцинації як найпродуктивніші прояви несвідомого, а також з'ясувати функцію сновидін та галюцинацій у сюжетно композиційній будові роману.

Виклад основного матеріалу. Сні – своєрідна проєкція утаємниченого, але доступного для розкодування, план вираження несвідомого персонажів. Як зауважує З. Фрейд, сновидіння або елементи сновидіння – «це тільки замітники чогось іншого, невідомого самому сновидцеві і подібного до прихованих тенденцій хибних дій, замітники чогось, про що сновидець знає, але те знання йому неприступне» [1, с. 107]. Розтлумачення снів веде до самопорозуміння й узгодження своїх темних, потаємних, непристойних несвідомих бажань, прагнень, страхів, образ, травм, непорозумінь, а також до самоспоглядання і самокопирсання за принципом чесності з собою.

Так, скажімо, Василь Величко у романі страждає на численні візії і галюцинації як явну ознаку проблем із психікою, натомість має рідкісні сновидіння, що виказують у ньому самозневагу, яку персонаж утаємничує від самого себе. Шаленство, у якому ВВ візуалізує себе неповоротким макроцефалом, засвідчує болісне глибинне відчуття своєї ницості, гордовитості, патологічності світовідчуття, відтак його неприйняття, що веде до поступового здеморалізування і звиродніння, виказуючи власну деструкцію і деперсоналізацію, в основі якої тривала і виснажлива боротьба між Я-реальним та Я-уявним, бо ж «він – лише смердючий макроцефал, нещасний мегаломан-психопат, справжнє місце якого – під койкою у лабораторії талановитого наукового правнука доктора Павлова» [2, с. 235].

Символічне виважування маловартісних досягнень у житті Василя Величка – своєрідна закодована форма самоусвідомлення безсенсовості прожитого життя, мірилом якого у сні виступають символічні метафізичні терези. Ймовірно, прагнення у будь-який спосіб оцінити себе, підсумувавши зроблене і досягнене, у сні оформилося у важелі і сірчані коробки як чи не наймізерніші із мірил, що їх ВВ неусвідомлено сам для себе змодельовав як символи свого зміління, дріб'язковості, нікчемності існування, адже, як доводить З. Фрейд, «сновиддя переводить у символи не будь-що, а тільки певні елементи латентних думок сновидця» [1, с. 147]. Зрештою, саме сновидіння персонажа стало відправною точкою його божевілья, актуалізувавши нестачу любові, що її ВВ несвідомо прагнув усе своє коротке життя, наповнюючи симулякрами ляльки: «ВВ блаженно усміхався... Боже, йому бракувало лише любові... лише людини... великої і потворної... маленької і гарної... у нього було ляль-

кове царство... була Лялька... але ніколи не було... рідної людини... і вже ніколи не буде...» [2, с. 236]. Спустошення, відчай, усвідомлення непотрібності, атрофія щирих почуттів й емоцій найпродуктивніше змодельовано системою сновидінь і галюцинацій у житті персонажа як шляхом від неврозу до божевілля. Сон Василя Величка у творі виступає також і як застереження перед прийдешньою особною катастрофою, небуттям, адже, як переконує Т. Бовсунівська, «сон в літературі набуває певної впорядкованості, стає кодом утаємниченого від персонажа майбутнього чи минулого, але часто не прочитується самим персонажем» [3, с. 199].

Сновізії притаманні й іншим героям роману «Руйнування ляльки» – Іванові та Анні Сороченкам. Вони виражають крах ілюзій на щасливе подружнє життя (суд над Іваном), травму батьківської не-любові між батьками та до дитини (обридливий сон Анни про неживих батьків, які лягають спати до окремих трун), втрату самообладання, власну нікчемність і гнітюче відчуття залежності від обставин (Іванів сон про імітацію їзди на автомобілі без рук, без керма, без водія), нереалізований сексуальний потенціал, пошуки ідеальної коханки (нав'язливий сон Івана про недосяжну омріяну жінку, жінку-мрію, жінку-фантазм). Появі сновидінь сприяє низка чинників, що вказує порушення поведінкових патернів, відсутність здорової соціальної, психологічної та емоційної взаємодії із зовнішнім світом, неузгодженість між діями і прагненнями, внутрішні табу, нереалізовані бажання, витіснені травми, хвороби, але передусім психічні патології і проблеми, що доволі розлого представлені у творі системою неврозів, істерій, депресій, формування шизоїдних психопатій, сексуальної ідіотії, галюцинаційного психозу. Моделювання оніричного простору у художній літературі вагомо усутнює і доповнює культурний текст про несвідоме як важливу складову нашого буття, що часто виступає застереженням від ймовірних проблем із психікою, ігнорування яких призводить до втрати контролю над психічним життям індивіда, самообладанням, проблем із самооцінкою і поведінкою.

У романі С. Процюка «Руйнування ляльки» поруч із власне сновидним дискурсом доволі розгалужено представлено й галюцинаційний світ персонажів, що сукупно з іншими елементами онірики, означених Т. Бовсунівською холотропними планами художності, становить складне текстуальне утворення, що, однак, як і в інших творах С. Процюка, присутньо не впливає на хід сюжету, однак доволі вагомо означає психічні стани персонажів. Т. Бовсунівська з цього приводу слушно резюмує: «Холотропні плани художності (фрагменти снів, марень, гіпнотичних та наркотичних станів, божевілля, сомнамбулізму, візонерства тощо) як своєрідна мізансцена промовляють до читача у формі невиразних знаків, аналітика яких до цього часу недостатньо розроблена, а отже, є актуалізованим простором теоретичної схеми літератури» [3, с. 195].

Василь Величко час від часу впадає у галюцинаційне забуття, неусвідомлено проєктуючи свої комплекси, дитячі травми, психічну нестабільність. Утривавлена самотність, асоціальність, зарозумілість, що наклалися на ранні дитячі травми, призвели до поступового втрапання у галюцинаційну залежність, що компенсувала йому його проблеми у спілкуванні з жінками, витягуючи з несвідомого спраглисть за ширими почуттями та недоотриманою любов'ю. Один із снів-галюцинацій, межований із мареннями, символічно розкриває сексу-

альні розлади ВВ, скупі, лише штрихово означуючи ймовірні причини їх появи. Уявляючи себе в органістичному контакті з безліччю коханок, що символічно проходять шлях природнього перетворення від маленьких дівчаток до сивоголових бабусь, Василь несвідомо шукав саме тих жінок, хто би забезпечив йому бажане відчуття розділеного кохання, материнської любові, жіночої підтримки. Усі події у сні-галюцинації несвідомо для самого ВВ мали єдину мету, щоб герой «змінив конярство на женознавство» [2, с. 127].

Через сексуальне шаленство жінок, «яких ніхто не любив, і які нікого не любили» [2, с. 131], Василь Величко несвідомо для самого себе відкрив фатальність впливу двох жінок у своєму житті – матері і Тамари як вагомих психічних елементів його особної деструктивної ляльки: «Між розладнаними лавами старих промайнуло обличчя його матері, що нагадувало мініатюрну потворну ляльку» [2, с. 132]. Нарешті він, хоч і неусвідомлено, вивільнив образу на не-любов матері та байдужість Тамари, «якої він ніколи не знав по-справжньому» [2, с. 131]. Прикметно, що галюцинаційний сон, сон-марення, сон-візія, сон як особна символічна драма для ВВ розлого супроводжується іншими галюцинаційними елементами – слуховими, тактильними, вісцеральними, становлячи складну систему сну-галюцинації, що формує вичерпне відчуття квазидійсності, заміщуючи витіснені у реальності страхи, комплекси, образи, бажання. Подібні розлогі галюцинаційні мізансцени несвідомого композиційно розширюють основний текст твору, демонструючи його психоаналітичний потенціал, в якому елементи сну, галюцинації, асоціації, символотворення найпродуктивніше реалізують складні психічні процеси витіснення, забуття, заміщення, пропрацювання.

Сновізією-галюцинаційним дискурсом твору «Руйнування ляльки», як і «Тотему», «Пальців поміж піском», біографічних романів С. Процюка, декларує порушення поведінкових патернів персонажів і координацію соціальних стосунків (Віктор «Тотем», Анна «Руйнування ляльки»), втрапання в інформаційний вакуум (Сталін «Пальці поміж піском»), що формує платформу для заміщення дійсності ірреальним простором сновидіння, галюцинації, марення, фантазувань. Як зауважує А. Кемпінський «відсутність достатнього притоку зовнішньої інформації, наприклад, під час сну або довготривалої ізоляції, вона (реальна дійсність – А. Ч.) наповнюється творіннями внутрішнього світу. Реальністю стає те, що нею не є, демонструючи наслідки активності психіки» [4], найчастіше виражених системою галюцинацій, марень і фантазій, що вказують на психічні патології. Так, Г. Ей вважає галюцинації і марення стрижневим компонентом шизофренії [див. про це: 5], що разом із аутизмом і множинністю особистості (А. Блейер), а також дезінтеграцією (А. Кемпінський) вказують тло для конкретної психічної патології, у структурі художнього твору заявлену проблемою із комунікацією, депресією, страхами, стресами, образами, комплексами персонажів.

Сновидіння разом із галюцинаціями, візіями, мареннями і навіть божевіллям, як відомо, знімають будь-які психічні заборони, контрольовані свідомістю індивіда, вказуючи низку проблем і комплексів, що потребують виходу у формі символів, цензурних переключень, збочень. Відтак сновидіння разом з іншими холотропними станами розряджають, розвантажують, вивільняють, як правило, деструктивну енергію, розігруючи особисті драми, що сигналізують про тривоги, стреси,

нереалізовані бажання, не вивільнений сексуальний потенціал, адже, як зауважує Ж. Лакан «уві сні цензурні заборони не осмислюються, але розігруються, як в театрі. Сон засекречує і генерує символічний світ культури» [6, с. 5], надаючи переживанням, емоціям, бажанням та різним почуттям візуальних форм, сцен, сюжетів.

Сновізіюно-галюцинаційний дискурс роману С. Процюка «Руйнування ляльки» посутньо не впливає на сюжетострій твору, однак вагомо формує пафос твору, його почуттєво-емоційну канву, демонструючи важливі для інтерпретації психоаналітичні орієнтири. Сновидіння, галюцинації, марення у творі відзначаються доволі розширеною внутрішньою подією, динамікою і ритмом, що координується із складною психічною організацією і корпусом психологічних переживань персонажів роману. Сновізіюно-галюцинаційний простір твору відзначається внутрішньою організованістю і сюжетністю, що вказує не лише власне структурну їх побудову (можливість розкладання сну або марення на сцени, події, драми тощо), а динаміку формування тих вузлових психічних проблем, комплексів, тригерів, що нуртують персонажів, розбалансовуючи і деструктуючи їх.

Так, скажімо, сновидний простір Іванового існування у романі окреслений короткими сновізіюними картинками зміни його свідомості, що радше виражають внутрішні переживання, затасні образи і нереалізовані бажання, зокрема і сексуальні (сон про водіння машини без рук, сон про миловидну омріяну дівчину, сон про судове засідання як своєрідний акт самокартання за невдалий шлюб). Окрім того у творі також художньо змодельовані картини-сни і марення, що виражають значно глибші обсервації Іванового буття – вплив Архе на його долю, втраплення в екзистенційну порожнечу, втрату здорових орієнтирів і цінностей, що здеморалізували його, призвівши до внутрішнього дискомфорту, дисгармонії, появи численних внутрішніх суперечностей, неузгодженостей і конфліктів. Своєрідний циклічний сон, символічно виражений прогулянкою по полю, що його автор асоціює з «пусткою всередині. Пусткою довкола» [2, с. 182], виражає внутрішнє прагнення віднайти себе-справжнього, непроданого, щирого, чесного, вольового, але головне – національно свідомого. Усвідомлюючи хибність своїх учинків – розлучення з Анною, зв'язок із коханкою Людмилою, політичне колінкування, поступову втрату зв'язку зі своїм глибинним Архе, що здеморалізовуючись, поступово формує його особну деструктивну Ляльку як символ падіння, розпаду і тління, Іван здійснює символічну подорож до свого глибинного Я, що, зрештою, і рятує його від повного звиродніння і руйнування. Звізуалізована прогулянка по полю є спробою символічного самопорятунку, в якому він «як сліпе кошеня, вирушив на пошуки того таємничого і важкодоступного *більшого* (письмівка С. П. – А. Ч.)» [2, с. 190]. Витіснені у несвідомість важливі для Івана символи (священницькі ризи, козаки, лакеї, мертві нутрощі, трупи, сходи тощо) запускають потрібний захисний механізм, що забезпечує його від розтління, тотальної деструкції і навіть психічної патології, на відміну від Василя Величка у цьому ж творі, або Віктора та його батька у романі «Тотем», Федора та Сталіна у «Пальцях поміж піском». Ця внутрішня подорож пусткою Іванової душі і психіки призвела до внутрішнього спотвореного себе-спо-

глядання то Іваном-триметровим велетом, то Іваном, розчленованим на «кілька десятків іванів і близько десятка іваних» [2, с. 184], чий «обличчя були спотворені порожнечою і люттю. Вони сварилися, ненавиділи і обкладали одне другого лайкою у першій половині дні. У другій половині кожен іван і всяка іваниха чепурили власну харизму і нарошували свій позитивний імідж» [2, с. 184]. Те, у чому Іван Сороченко боявся собі зізнатися свідомо, несвідомо оформилося у власну спотворену проєкцію, яку, на щастя, персонаж не приймав, потерпаючи від внутрішніх суперечностей і конфліктів. Неприйняття себе здеморалізованого, розтлінного, занапашеного, продажного призвело до внутрішнього ревізування своїх учинків і здобутків у снах-мареннях, що і врятувало його від розвитку психічної патології, на відміну від ВВ у романі «Руйнування ляльки».

Внутрішня пустка, або екзистенційний вакуум, Івана – наслідок тиску і контролю Ляльки як вагомого деструкту, що, однак, як зауважує А. Кемпінський, слугує радше проявом неврозу і внутрішнього неспокою, аніж клінічною ознакою шизофренії чи іншої патології: «Відчуття порожнечі не властиве шизофренії. Воно супроводжує неврози, депресії, часом природне емоційне заціпеніння, зустрічаючись навіть у здорових людей. Часто воно пов'язане зі зниженням динаміки життя, внаслідок чого людина відчуває себе спустошеною і безініціативною» [4]. Відтак Іванові сновидіння не вказують у ньому ні параноїдальної психопатії, ні галюцинаційного психозу, ні шизоїдної психотики, а радше підкреслено демонструють внутрішню напругу, тривогу і конфлікти, що їх персонаж прагне розв'язати для себе, психічно оздоровлюючись. Циклічність сновізіюного простору призводить до поступового відпрацювання своїх внутрішніх конфліктів і суперечностей, ревізування витіснених страхів, проблем і комплексів, що розбалансовували героя.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, сновізіюно-галюцинаційний простір роману С. Процюка «Руйнування ляльки» вагомо доповнює і без того тривожно-депресивний пафос твору, у якому неврози, психози, божевілля, депресії й афективні стани є базовими конструктами моделювання психоаналітичного дискурсу. Гнітнічі, песимістичні, натуралістично відразливі сни персонажів роману засвідчують проблеми у психічній організації Івана та Анни Сороченків, Василя Величка, їхні проблеми із соціалізацією, слугуючи проєкцією їхньою внутрішньої деструкції, заснованої на фобіях, образах, відсутності щирих почуттів, конфліктах. Галюцинаційний простір існування ВВ виповнений засадничими оніремами сексу, збочень, катувань, детермінованими інтимними розладами, дитячими травмами та глибинними образами на найдорожчих у його житті людей. Галюцинації Василя Величка у романі виступають симптомами розбалансування й поступової деструкції, у той час, як сновізію Івана Сороченка виконують радше превентивну функцію забезпечення його психіки від подальшого розтління й здеморалізування, поступово оздоровлюючи персонажа. Сновізіюно-галюцинаційний дискурс роману може бути вагомо доповнений аналізом архетипів, міфів та ритуалів, а також увиразнений наратологічними стратегіями роману, що мають перспективу подальших наукових студій.

Література:

1. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Київ : Основи, 1998. 709 с.
2. Прощок С. Руйнування ляльки. Київ : Ярославів Вал, 2010. 280 с.
3. Бовсунівська Т. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.
4. Кемпинский А. Психология шизофрении. Санкт-Петербург : Ювента, 1998. 296 с. https://royallib.com/book/kempinskiy_anton/psihologiya_shizofrenii.html
5. Еу Н. *Studes psychiatriques*. Desclee de Brouver. Paris, 1954. 219 p.
6. Лакан Ж. Инстанция буквы в бессознательном, или Судьба разума после Фрейда. Москва : Русское феноменологическое общество; Логос, 1997. 184 с.

Chernysh A. Dream-hallucination Discourse of the Novel S. Protsyuk “Destruction of the Doll”

Summary. Based on the material of S. Protsyuk’s novel “Destruction of the Doll” a dreamlike and hallucinatory discourse is elaborated in the article, loosely represented by short plotless dreams, long dream visions, hallucinations-dreams. The dreamlike space of the novel expresses the body of the unconscious, secretive, taboo, which disturbs, corrupts, demoralizes Ivan and Anna Sorochenko, Vasyl Velichko. Vasyl Velichko’s pathologically ill mental system produces hallucinations, which rather resemble dreamlike hallucinations, extensive and plot-like, expressed by tactile, olfactory

and visceral manifestations. They testify to the character’s serious mental disorders, formed by early childhood trauma, resentment against her mother and Tamara, communication problems and dislike. The corpus of destructive feelings in the character’s worldview (devastation, despair, renunciation, meaninglessness of life, feeling of uselessness) is projected onto the pathology of dreams and hallucinations, which demonstrate his psychosis, madness, and later nuance the appearance of suicidal thoughts. The dream space of Ivan and Anna Sorochenko expresses the pessimistic-depressive states in which the heroes found themselves due to various circumstances (family, social, political, national). They testify to problems in the psycho-emotional sphere rather than destruction, neurosis or pathology. The corpus of Ivan and Anna’s dreams signal their internal inconsistencies, anxieties, stress, unfulfilled desires, and unreleased sexual potential. Ivan Sorochenko’s dream expresses his personal sense of Arche, reduced in the novel to a metaphor of collective memory, truth, veracity, projected onto the feeling of the national heart. In general, the dream-hallucinatory discourse of S. Protsyuk’s novel “Destruction of the Doll” does not significantly affect the plot structure of the work, but it strongly shapes the pathos of the work, its sensory and emotional canvas, demonstrating important psychoanalytic guidelines for interpretation.

Key words: sleep, hallucination, neurosis, psychosis, madness, destruction.